

<https://doi.org/10.59546/18290744-2026.1-3-31>

ՏԻԳՐԱՆ ՔՈՉԱՐՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի պետի՝ կրթության և գիտության գծով
տեղակալ-ԱՌՀԻ-ի պետ, գնդապետ, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, ի.գ.թ.
<https://orcid.org/0009-0007-5300-4354>

ԱՆԱՀԻՏ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի գիտակրթական
միջազգային կենտրոնի ընդհանուր բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ
<https://orcid.org/0009-0009-5319-1270>

TIGRAN KOCHARYAN

*Deputy Head for Education and Research of the National
Defense Research University of Ministry of Defence of the
Republic of Armenia – Head of INSS, Colonel,
Doctor of Political Science, Professor*

ANAHIT SHAHUMYAN

*National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Scientific-Educational Center, Chief Specialist of General Department
Applicant of the Institute of Philosophy, Sociology and Law of the National Academy of
Sciences of the Republic of Armenia*

ТИГРАН КОЧАРЯН

*Заместитель начальника по образованию и науке НИУО МО РА,
начальник ИНСИ, полковник,
доктор политических наук, профессор,
кандидат юридических наук*

АНАИТ ШАУМЯН

*Главный специалист общего отдела
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
соискатель Института философии, социологии и права
Национальной академии наук Республики Армения*

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY CONTROL AND THE DYNAMICS OF ITS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ КОНТРОЛЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ДИНАМИКА ЕГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Ներածություն

Վերլուծելով ժամանակակից իրականության մեջ պետական ապարատի նկատմամբ քաղաքացիական հասարակության վերահսկողության երևույթը՝ կարծում ենք անհարժեշտ է նախ անդրադառնալ դրա վերաբերյալ տեսության շրջանակում ձևավորված մոտեցումներին և ուսումնասիրել դրանց էությունը հումանիտար ու իրավաբանական գիտությունների տեսանկյուններից:

Գիտության մեջ քննարկվող «վերահսկողություն» հասկացությունը ոչ միայն իրավական, այլև մի շարք այլ հումանիտար գիտությունների՝ քաղաքագիտության, սոցիոլոգիայի և նույնիսկ տնտեսագիտության ուսումնասիրման օբյեկտ և առարկա է: Դա պայմանավորված է հասարակության բոլոր ոլորտներում վերահսկողության լայն ներդրմամբ և կիրառմամբ:

«Վերահսկողություն» հասկացությունը ծագում է ֆրանսիական «contrôle» եզրույթից¹: Հարկ է նշել, որ «վերահսկողություն» հասկացությունն ուղեկցում է պետությանը ծագման և զարգացման բոլոր փուլերում: Նույնիսկ նախնադարյան հասարակությունում, որտեղ չկար հանրային իշխանություն, ըստ Օ. Ն. Կոլումբիցայի, վերահսկողական բնույթի հանրային գործառույթներ իրագործվում էին, օրինակ, արյունապղծության արգելքի պահպանման նկատմամբ հասարակական վերահսկողության միջոցով²: Իր հերթին, պետականության ձևավորման և զարգացման վաղ փուլերում վերահսկողությունը կրել է պատժիչ բնույթ: Դրա նպատակը ոչ այնքան կայացված որոշումների որակի բարձրացումն էր, այլ որոշակի գործողությունների կամ որոշումների համար պատասխանատուներին պատժելը: Պատմականորեն ապացուցված է, որ այն պետությունը, որտեղ մեծ ուշադրության են արժանանում կայացված որոշումների վերահսկումը, ավելի կայուն է և արդյունավետ է իրականացնում իր գործառույթները:

Վերոգրյալով պայմանավորված՝ կարելի է եզրակացնել, որ վերահսկողությունը եղել և մնում է ցանկացած պետության և հասարակության փոխգործակցության կարևորագույն ոլորտներից մեկը:

Հիմնական հետազոտություն

«Վերահսկողություն» հասկացության բովանդակության իմաստը լիարժեք բացահայտելու համար անհրաժեշտ է դիտարկել «վերահսկողություն» հասկացության հարաբերակցությունը «հսկողություն» և «մոնիտորինգ», հասկացությունների հետ, քանզի դրանք առաջին

¹ Տե՛ս Control // Cambridge Dictionary. URL:<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/controls/10.1202025/>:

² Տե՛ս **Коломытцева О.Н.**, Контроль общества над государством. Дисс... канд. юр. наук: Нижний Новгород, 2007, с. 37:

հայացքից մոտ եզրույթներ են:

Պետք է փաստել, որ «վերահսկողություն» և «հսկողություն» հասկացությունների միջև առկա է որոշակի կապ: Ընդ որում, ժամանակակից հումանիտար գիտություններում այս հարցի վերաբերյալ առկա է երկու արմատականորեն տարբերվող տեսակետ: Մասնավորապես, ըստ որոշ հեղինակների, անհրաժեշտ չէ խիստ տարանջատել քննարկվող հասկացությունները, քանի որ «վերահսկողություն» և «հսկողություն» հասկացությունները բխում են հանրային կառավարման գործառույթներից և ենթագործառույթներից³:

Մինևույն ժամանակ, առկա է նաև հակառակ տեսակետը, ըստ որի՝ հստակ տարանջատվում է «վերահսկողություն» և «հսկողություն» հասկացությունները: Այս մոտեցման կողմնակիցները գտնում են, որ, չնայած նմանօրինակ նպատակների և գործունեության (ստուգման) բովանդակության որոշակի ընդհանրությանը, դիտարկվող հասկացություններն առերևույթ տարբերվում են: Այսպես, վերահսկողական գործունեություն իրականացնելիս վերահսկող սուբյեկտն օժտված է լայն լիազորություններով, օրինակ՝ վերահսկվող սուբյեկտի կողմից ընդունված կոնկրետ որոշումները չեղյալ հայտարարելու իրավունքով: Իր հերթին, հսկողություն իրականացնող մարմիններն, որպես կանոն, օժտված չեն նման իրավունքներով (օրինակ՝ ՀՀ դատախազությունը պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնելիս): *Հեղևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ, ի համեմատ վերահսկողության, հսկողությունն հասկացությունն օժտված է ավելի սահմանափակ բնույթով:* Այլ կերպ ասած, հսկողությունը ներքին վերահսկողության հատուկ տեսակ է, որն իրականացվում է որոշ պետական մարմինների կողմից մեկ այլ պետական մարմինների նկատմամբ և, որպես կանոն, սահմանափակվում է օրենքի պահանջների պատշաճ կատարման նկատմամբ հսկողական գործառույթներ իրականացնելով:

Ինչ վերաբերում է «վերահսկողություն» և «մոնիտորինգ» հասկացությունների միջև կապին, ապա այս առումով մոտեցումները ևս միատեսակ չեն: Որոշ հետազոտողներ կարծում են, որ վերահսկողության հետ կապված մոնիտորինգը վերահսկողական գործունեության որոշակի տեսակ է, երբ դիտարկման օբյեկտ է հանդիսանում սուբյեկտների գործունեության դինամիկան և որակը, նորմատիվային կարգավորումը⁴: Նշվածը նկատի ունենալով՝ կարծում ենք, որ վերահսկողությունն ու հսկողությունը, ավելի վերաբերելի են կառավարման և իրավապահ մարմինների գործառույթներին՝ ի համեմատ մոնիտորինգի, որի էական առանձնահատկություններից մեկը տեղեկատվական հոսքերի ապահովումն է և օրենսդրության համակարգում: Այլ կերպ ասած, մոնիտորինգը վերահսկողությունից տարբերվում է հիմնականում նրանով, որ այն չի ներառում ուսումնասիրության ենթարկվող սուբյեկտի գործունեության ճշգրտման գործառույթը: Ըստ այդմ, համադրելով և զարգացնելով գիտության մեջ առկա գաղափարները, կատարված հետազոտության արդյունքում առաջարկվում է «վերահսկողություն» հասկացությանը տալ հետևյալ սահմանումը. *Վերահսկողությունը հասարակական հարաբերությունների սուբյեկտների կողմից նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված գործունեություն է, որը նպատակ է հետապնդում վերահսկվող գործունեությունը դիտարկելու, գնահատելու և անհրաժեշտության դեպքում ճշգրտելու՝ ապահովելով համապատասխանու-*

³ См. Алексин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М., Административное право Российской Федерации. М., Изд. Зерцало, 1998, с. 458; Старосьцяк Е., Элементы науки управления / Под ред. Ц.А. Ямпольской, пер. А.Х. Махненко. М., Изд. Прогресс, 1965, с. 32; Студеникина М.С., Государственный контроль в сфере управления. Проблемы надведомственного контроля. М., Изд. Юрид. лит., 1974, с. 62-84:

⁴ См. Акмалова А.А., Капицына Д.В., Мониторинг как вид правового контроля в системе государственного и муниципального управления // Ars Administrandi. Искусство управления. 2012, № 2, с. 13-26:

թյունը նախապես սահմանված չափորոշիչներին և գործունեության արդյունավետությունը⁵:

Վերահսկողության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է նաև վեր հանել ուսումնասիրության մի քանի հիմնական ասպեկտներ, որոնք տեղ են գտել տարբեր գիտական ուսումնասիրությունների շրջանակներում:

Նախևառաջ, իրավաբանական գրականությունում առկա է մոտեցում, համաձայն որի՝ վերահսկողության իրականացումը կապվում է օրենքի համապատասխանության տեսանկյունից պետական մարմինների գործունեության ստուգման հետ: Այդպիսի վերահսկողության զգալի մասը (նրա բոլոր ներքին տարբերակները) կազմում է հսկողությունը⁶: Ի հավելումն նշվածի՝ հնարավոր չէ հաշվի չառնել տեսակետն առ այն, որ վերահսկողությունն ուղղված է ստուգելու իրավական ակտերի պահանջները կատարելու տեսանկյունից քաղաքացիական ծառայողների գործունեությունը⁷:

Իրենց հերթին, որոշ տեսքաններ վերահսկողությունը դիտարկում են հասարակության և պետության փոխգործակցության դիտանկյունից: Տվյալ մոտեցման համաձայն՝ վերահսկողությունը նպատակ ունի վեր հանելու քաղաքական իշխանության իրացման գործում պետության հնարավոր խնդիրների պատճառները և դրանց համար պատասխանատու անձանց⁸:

Հարկ է նշել, որ, դիտարկելով հասարակության կողմից իշխանության սուբյեկտների նկատմամբ վերահսկողության առանձնահատկությունները, քաղաքագետ Տ. Ա. Գրիշինան կիրառում է «հանրային վերահսկողություն» հասկացությունը: Վերջինիս կարծիքով՝ «հանրային վերահսկողությունը» կառուցակարգ է, որը թույլ է տալիս հասարակությանը վերահսկել իշխանություններին թե՛ որոշումների ընդունման փուլում, թե՛ դրանց կատարման փուլում, ինչպես նաև գնահատել արդյունքը⁹: Որոշ քաղաքագետներ հանրային վերահսկողության նմանաբնույթ հասկացությունն ուսումնասիրում են որպես «քաղաքական տեխնոլոգիա», որն օգտագործվում է քաղաքական իշխանության ներկայացուցիչների կողմից քաղաքացիների նկատմամբ: Ըստ Ս. Ֆ. Լիսովսկիի և Վ. Ա. Եֆստաֆևի՝ հանրային վերահսկողությունը քաղաքական համակարգի գործառույթների իրականացման առավել նպատակահարմար մեթոդ և ընթացակարգ է, որոնք ուղղված են քաղաքական գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը և քաղաքականության բնագավառում ցանկալի արդյունքների հասնելուն¹⁰: Այս դիրքորոշումը, մեր կարծիքով, սահմանափակ բնույթ է կրում և արհեստականորեն նեղացնում է հասարակության վերահսկողության իրականացման հնարավորությունները՝ սահմանափակվելով միայն քաղաքական համակարգի շրջանակում:

Հարկ է նշել, որ պետության նկատմամբ հասարակության վերահսկողությունը, որի մասին խոսում են այս հեղինակները, հնարավոր է նաև հասարակական, այդ թվում՝ մշակույթի ոլորտում և շատ այլ ոլորտներում: Օրինակ, հետազոտողների ուշադրությունը շատ անգամ

⁵ Տե՛ս *Мануйлов А.Е.*, Контроль гражданского общества за государственным аппаратом: теоретико-правовое исследование. Дисс... док.юрид. наук. Екатеринбург, 2018, с. 60-62:

⁶ Տե՛ս *Гриб В.В.*, Общественная палата Российской Федерации как орган общественного контроля // Юридический мир, 2010, № 3, с. 32-39:

⁷ Տե՛ս *Тухомиров Ю.А.*, Закон – основа стратегии // Президентский контроль. 2002, № 8, с. 3-10:

⁸ Տե՛ս *Румянцева В.Г.*, Общественный контроль за деятельностью государства: к теории вопроса // История государства и права. 2009, № 11, с. 42-45:

⁹ Տե՛ս *Гришина Т.А.*, Общественный контроль как форма реализации прав и свобод человека и гражданина на примере работы общественной палаты Истринского муниципального района Московской области // Научный альманах. 2016, № 2-3 (16), с. 256-289:

¹⁰ Տե՛ս *Лисовский С.Ф., Ефстафьев В.А.*, Избирательные технологии: история, теория, практика. М, Изд. Рос.-амер. ун-т, 2000, с. 181-203:

սևեռվում է հասարակության տնտեսական ոլորտում պետության նկատմամբ վերահսկողության իրականացմանը վերաբերող հարցերին: Այսպես, Վ. Ի. Լենինն իր գիտական աշխատություններում հիմնավորել է տնտեսության մեջ սոցիալական վերահսկողության անհրաժեշտությունը: 1917 թվականի հոկտեմբերի նախօրեին գրված «Պետություն և հեղափոխություն» աշխատության մեջ Վ. Ի. Լենինը մշակում է մարքսիզմի ծրագրային դիրքորոշումը, որ «մինչև կոմունիզմի բարձրագույն փուլի գալը սոցիալիստները պահանջում են հասարակության և պետության կողմից ամենախիստ վերահսկողությունը աշխատանքի չափի և սպառման չափի նկատմամբ...»¹¹:

Իր հերթին, Ա. Պ. Կրիվեցի կարծիքով, պետական ապարատի և նրա կողմից ընդունվող որոշումների նկատմամբ հանրային վերահսկողությունը հետադարձ կապի միջոց հանրային կառավարման համակարգում է: Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների վերահսկողությունը պետական մարմինների գործունեության նկատմամբ պետության ժողովրդավարության ամենավառ դրսևորումն է: Միննույն ժամանակ, հեղինակն օգտագործում է նաև «հանրային վերահսկողություն» հասկացությունը՝ այս երկույթը բնութագրելու համար: Հետազոտողի համոզմամբ՝ «հանրային վերահսկողության» առաջնային հիմքը բնակչության գործունեությունն է, որը դրսևորվում է հասարակական կազմակերպությունների և շարժումների ակտիվ գործունեության մեջ, նրանց զանգվածային լրատվության միջոցով ակտիվ հանես գալու ճանապարհով, ինչպես նաև քաղաքացիների կողմից դիմումներ, բողոքներ, առաջարկություններ ներկայացնելու միջոցով: Այս առումով, ըստ հեղինակի, առանձնահատուկ դեր են խաղում արհմիությունները: Սոցիալական վերահսկողության միջոցառումներն առավել արդյունավետ են, եթե դրա իրականացմանը մասնակցում են ողջ հասարակությունը և քաղաքացիական ինստիտուտները: Հետևաբար, վերահսկողության և սոցիալական կարգավորման ժողովրդավարության ձևերն են՝ հանրաքվեներ, քաղաքացիների խնդրանքներ, հասարակական կարծիք, ներկայացուցչական իշխանություններ և այլն¹²:

Անշուշտ, պետք է համաձայնել վերոնշյալ հեղինակի դիրքորոշման հետ, ըստ որի՝ պետական տարբեր կազմավորումների նկատմամբ հանրային վերահսկողությունը բարդ և բազմաշերտ երկույթ է:

Ավելին, ըստ որոշ քաղաքագետների, հասարակության վերահսկողությունը պետության նկատմամբ կարող է հանդես գալ նաև որպես քաղաքացիական հասարակության գործառույթ, որն ուղղված է ստուգելու իշխանական կառույցների կողմից իրենց անմիջական պարտականությունների և պարտավորությունների կատարումը¹³:

Այսպիսով, հաշվի առնելով քաղաքագետների բազմաբնույթ մոտեցումները, դուրս կբերենք արձանագրված հետևյալ ընդհանուր առանձնահատկությունները՝

1. Քաղաքագիտության մեջ, ինչպես և այլ գիտություններում, պետության նկատմամբ հանրային վերահսկողության հասկացությունը նույնացվում է հանրային վերահսկողության հասկացության հետ, որը մոտ է իմաստային տեսանկյունից, սակայն բովանդակությամբ առկա են տարբերություններ,

¹¹ Стів Ленин В.И., Государство и революция, Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции // Ленин В.И. Полное собрание сочинений, 5-е изд. Москва: Изд-во полит. лит., 1969. Т. 33, с. 97-98:

¹² Стів Кривец А.П., К вопросу о гражданском контроле в современной России как механизме взаимодействия власти и общества // Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика. 2010. Вып. 16, № 19 (90), с. 216-223:

¹³ Стів Новая философская энциклопедия: в 4 т./ Под ред. В.С. Степина, 2-е изд., испр. и доп. М., Изд. Мысль, 2010, т. 2, с. 298:

2. Քաղաքագիտության մեջ հասարակության վերահսկողությունը պետության նկատմամբ բնորոշ է զարգացած ժողովրդավարական քաղաքական ռեժիմ ունեցող հասարակություններին: Իր հերթին, նման վերահսկողությունը տվյալ պետության ժողովրդավարության ամենավառ դրսևորումն է,

3. Հասարակության կողմից պետության նկատմամբ վերահսկողության միջոցառումներն առավել արդյունավետ են, երբ դրանց լայնորեն ներգրավված են հանրային ինստիտուտները,

4. Պետության նկատմամբ հասարակության արդյունավետ վերահսկողության առանցքային գործոնը քաղաքացիների հասարակական գործունեությունն է: Միայն քաղաքացիների բարձր հասարակական ակտիվություն ունեցող քաղաքացիական հասարակությունում է պետական ապարատի նկատմամբ հանրային վերահսկողությունն արդյունավետ գործիք,

5. Պետության նկատմամբ հանրային վերահսկողությունը բարդ համակարգային երևույթ է, որն ունի իր տարատեսակները: Թույլատրելի չէ փոխարինել «պետության նկատմամբ հանրային վերահսկողություն», «հանրային վերահսկողություն» և «քաղաքացիական վերահսկողություն» հասկացությունները:

Հասարակության վերահսկողության մասին գաղափարների դիտարկումը այնպիսի հումանիտար գիտությունների տեսանկյունից, ինչպիսիք են քաղաքագիտությունը և տնտեսագիտությունը, անհրաժեշտ է, սակայն՝ ոչ բավարար: Հետևաբար, կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է վեր հանել իրավագիտության մեջ ձևավորված վերահսկողության վերաբերյալ գիտական մոտեցումները:

Հատկանշական է, որ իրավագիտության մեջ, ինչպես վերը քննարկված այլ հումանիտար գիտություններում, շատ հեղինակներ չեն ուրվագծում հիմնարար տարբերություններ և նույնիսկ հաճախ հավասարության նշան են դնում հանրային վերահսկողության և պետության նկատմամբ հասարակության վերահսկողության հասկացությունների միջև: Ավելին, մեր կարծիքով, տեսական իրավական հետազոտությունների շրջանակում արդարացի չէ «պետության նկատմամբ հանրային վերահսկողություն» հասկացություն օգտագործումը¹⁴:

Այսպիսով, քաղաքացիական հասարակության վերահսկողությունը պետական ապարատի նկատմամբ կարող է սահմանվել որպես քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտների կողմից նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված և իրականացվող գործունեություն, որն ուղղված է պետական ապարատի գործունեության արդյունքները դիտարկելու, գնահատելու, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նաև ճշգրտելու այն՝ ապահովելով դրա արդյունավետությունը և համապատասխանությունը՝ նախապես սահմանված չափանիշներին:

Սուբյեկտիվ իմաստով կարելի է առանձնացնել պետական ապարատի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության հետևյալ տեսակները.

- գույքային հարաբերությունների, այդ թվում՝ բնակարանային, հողային վերահսկողության, պայմանագրային գնումների համակարգի բնագավառում վերահսկողությունը,
- վերահսկողություն մարդու հիմնական իրավունքների ապահովման բնագավառում, ազատագրված վայրերում մարդու իրավունքների ապահովման, ոստիկանության գործունեության նկատմամբ, անչափահասների հանցագործության կանխարգելման բնագավառում, քրեակատարողական համակարգի գործունեության, կոռուպցիայի դեմ պայքարի, զինված

¹⁴ Гончаров В.В., О соотношении общественного контроля с иными формами контроля власти (конституционно-правовой анализ) // Юридические исследования. 2018, №9, с. 20-29; Калачиков И.С., Степанова А.А., Сущность общественного контроля за деятельностью органов государственной власти// «Научный аспект №2-2019» - Гуманитарные науки, URL: <https://na-journal.ru/2-2019-gumanitarnye-nauki/1743-sushchnost-obshchestvennogo-kontrolya-za-deyatelnostyu-organov-gosudarstvennoi-vlasti/22.10.2025/>:

ուժերի բնագավառում,

- վերահսկողություն ընտրական ոլորտում,
- վերահսկողություն քաղաքացիների աշխատանքային և սոցիալական իրավունքների պաշտպանության բնագավառում, սոցիալական ծառայությունների բնագավառում, կենսաթոշակային ապահովման պարտադիր սոցիալական ապահովագրության իրականացման նկատմամբ,
- արդյունաբերական դեպքերը և մասնագիտական հիվանդությունները՝ արտադրական անվտանգության բնագավառում,
- վերահսկողություն քաղաքացիների առողջապահության ոլորտում,
- վերահսկողություն շրջակա միջավայրի պահպանման, վերահսկողություն թափոնների կառավարման բնագավառում; մթնոլորտային օդի, վայրի բնության պաշտպանության, նրա բնակավայրերի պահպանման և վերականգնման բնագավառում,
- պետական ապարատի գործունեության այլ ոլորտներում վերահսկողություն՝ բյուջետային միջոցների նպատակային ծախսերի նկատմամբ, վերահսկողություն քաղաքաշինության ոլորտում և այլն:

Իրավասության տեսանկյունից կարելի է առանձնացնել պետական ապարատի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության հետեւյալ տեսակները.

- արտաքին վերահսկողություն, այսինքն՝ պետական իշխանություն չունեցող քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտների կողմից իրականացվող վերահսկողություն (քաղաքացիական վերահսկողություն, արհմիությունների վերահսկողություն և այլն),
- խառը վերահսկողություն, այսինքն՝ վերահսկողություն, որն իրականացվում է քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտների կողմից, որոնք օժտված չեն իշխանական լիազորություններով, սակայն գործում են այնպիսի լիազորություններով օժտված պետական իշխանության մարմինների ներքո, որպես դիտորդ և խորհրդատվական մարմիններ (վերահսկողությունը, որն իրականացվում է հանրային և դիտորդ խորհուրդները պետական իշխանության գործադիր եւ օրենսդիր մարմիններին առընթեր):

Ըստ այդմ, հաշվի առնելով վերահսկողության տեսակների էությունը, կարելի է նկատել քաղաքացիական հասարակության մեկ այլ հիմնական բնութագրիչն առ այն, որ պետությունն առաջնորդվում է հասարակության սահմանադրական իրավագիտակցությամբ, որի հիմքն իրավունքի գերակայության երաշխավորումն է և իրավունքով իշխանության սահմանափակումը¹⁵:

Նույն աշխատությունում արձանագրվում է, որ «իրավական պետությունն ու քաղաքացիական հասարակությունը սերտորեն փոխկապված են: Իրավական պետությունը կարող է զարգանալ և արդյունավետ իրականացնել իր գործառույթները միայն քաղաքացիական հասարակության առկայության պայմաններում: (...) Քաղաքացիական հասարակությունն առաջին հերթին կառուցակարգված հասարակություն է, որը համապատասխան կառույցների միջոցով ունակ է ոչ միայն ինքնակառավարվելու, այլ նաև արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու այն ոլորտներում, որոնք մնում են պետության գործառույթների շրջանակներում: Դրա արդյունքում ինքնասահմանափակվում է պետության գործառույթների շրջանակը և միևնույն ժամանակ, քաղաքացիական հասարակության վերահսկողության շնորհիվ մյուս ոլորտներում բարձրանում է պետական գործառույթների իրականացման արդյունավետու-

¹⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / Ընդհ. խմբագ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Եր., Իրավունք, 2010, էջ 15:

թյունը»¹⁶:

Նշվածով պայմանավորված՝ ակնառու է, որ իրավական պետության նախապայմաններից է քաղաքացիական հասարակության առկայությունը, որի առանցքային գործառույթը և առաքելությունն է քաղաքացիական վերահսկողությունը: Ուստի քաղաքացիական հասարակության վերահսկողության սահմանադրաիրավական կարգավիճակի դինամիկան դիտարկելիս անհրաժեշտ է այն քննարկել Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության սահմանադրաիրավական կարգավիճակին զուգահեռ:

Հարկ է նշել նաև, որ իշխանության նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության ձևավորումն ու զարգացումը վճռորոշ դեր է խաղում Սահմանադրությամբ ամրագրված ժողովրդավարական սկզբունքների ապահովման գործում: Մասնավորապես, քաղաքացիական վերահսկողության բազմաթիվ մեխանիզմներ և տարրեր սկսեցին գործել քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարության ինստիտուտների հետ համատեղ: Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, քաղաքացիական վերահսկողությունը դեռևս չի հանդիսանում պետական ապարատի նկատմամբ արդյունավետ և լիարժեք վերահսկողական մեխանիզմ: Շատ առումներով դա պայմանավորված է նրանով, որ մի կողմից քաղաքացիական վերահսկողության գաղափարը քաղաքացիների կողմից բավարար չափով չի ընդունվում, մյուս կողմից գործող կառուցակարգերը բավարար չափով հնարավորություն չեն ընձեռում իրագործելու քաղաքացիական վերահսկողության գործառույթները և ակնկալվող արդյունքը:

Այս համատեքստում, կրկին անդրադառնալով քաղաքացիական հասարակության վերահսկողության սահմանադրաիրավական դինամիկային, կարելի է փաստել, որ այն ծագեց Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետության հռչակմամբ:

Սահմանադրության 2005 և 2015 թվականների փոփոխություններով քաղաքացիական վերահսկողության ինստիտուտը ավելի ընդգծվեց և սահմանադրաիրավական մակարդակում արձանագրվեց դրա դերն ու առաքելությունը: Մասնավորապես, 2005 թվականի Սահմանադրության 8.2 հոդվածով սահմանվեց՝ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերն ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության անվտանգությունը, պաշտպանությունը և տարածքային ամբողջականությունը, նրա սահմանների անձեռնմխելիությունը:

2015 թվականի բարեփոխումների արդյունքում Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում պահպանվեց վերոնշյալ կարգավորումը, իսկ 2-րդ մասում ամրագրվեց. «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում են չեզոքություն և քաղաքացիական վերահսկողության ներքո են»¹⁷:

Նշված սահմանադրաիրավական կարգավորման իրավական բովանդակության առնչությամբ անդրադարձ է կատարվել նաև Գ. Հարությունյանի խմբագրությամբ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ» վերտառությամբ աշխատությունում, մատնանշելով, որ զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքը շատ կարևոր նշանակություն ունի ժողովրդավարության կայացման համար: Ավելին, զինված ուժերն հանդիսանում են զինված, փակ, ստորակարգությամբ կազմակերպված պետական ծառայողների ամբողջություն: Ինչպես իրավագիտորեն նշում են իրավագետները, զինված ուժերը կարիք ունեն քաղաքացիական վերահսկողության, քանի որ այն որպես զենք կարող է օգտագործվել իշխանությունը նվաճելու կամ քաղաքական ուժերին օժանդակելու

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15:

¹⁷ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (ընդ. 05.07.1995 թ., փոփոխ. 27.11.2005 թ., 06.12.2015 թ.), հոդվ.14; <https://www.president.am/hy/constitution/10.10.2025/>:

նպատակով¹⁸: Միևնույն ժամանակ, զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողությունը ենթադրում է ոչ միայն զինված ուժերի առօրյա գործունեության վերահսկում քաղաքացիական տարաբնույթ կառուցակարգերի միջոցով, այլև քաղաքացիական մասնակցություն նրանց կառավարմանը, զինված ուժերի կառավարմանը, քաղաքացիական անձանց առավել լայն մասնակցության ապահովումը¹⁹:

Զինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողության հարցին սահմանադրական վերահսկողության շրջանակներում անդարձել է նաև Սահմանադրական դատարանը 2021 թվականի նոյեմբերի 2 թիվ ՍԴՈ-1616 որոշմամբ, մատնանշելով, որ «քաղաքացիական վերահսկողություն» հասկացությունը ձևավորվել է զինվորական-քաղաքացիական բաժանման համատեքստում և առաջին հերթին ենթադրում է ժողովրդավարական վերահսկողություն զինված ուժերի նկատմամբ, երբ դրանք ղեկավարվում են բարձրագույն պետական իշխանության կողմից, որը մասնակցում է զինված ուժերի կառավարմանը, ժողովրդավարական ճանապարհով ազդում է դրանց վրա՝ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի և ռազմական կառավարման ներդաշնակ զուգակցության վրա կառուցված նպատակային պետաիրավական ինստիտուտների միջոցով²⁰: Վերոնշյալ որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը նաև ընդգծում է. «Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության ժողովրդավարական համակարգերում կիրառում են վերահսկողության հատուկ ձևեր՝ քաղաքացիական գլխավոր հրամանատար, որն իրավասու է ազատել բարձրագույն հրամանատարական պաշտոնյաներին՝ որպես քաղաքականության և վերահսկողության հաստատման միջոց. պաշտպանության նախարարի և մի շարք զինվորական պաշտոններում քաղաքականապես չեզոք քաղաքացիական անձանց նշանակումը. պաշտպանության նախարարության կառուցումը և գործառնություններում համալիրության (քաղաքացիական/զինվորական) սկզբունքով. զինված ուժերի կառուցվածքային հարցերի և կադրային առաջխաղացման իրավազորությունը, քաղաքացիական իշխանությունների վերապահելը, ռազմական բյուջեի ընդունման քաղաքացիական իշխանության մենաշնորհը, հատկացված միջոցների ծախսման նկատմամբ խստագույն հսկողության ընթացակարգը և այլն»²¹:

Ուշադրության է արժանի նաև ԵԱՀԿ-ի 1994 թվականի «Անվտանգության ռազմաքաղաքական առումներին վերաբերող կանոնագիրքը», որի ընդունման նպատակ է՝ բոլոր ուժային կառույցների նկատմամբ վերահսկողությունն անկախ, օրինական և ժողովրդական ճանապարհով ընտրված ինստիտուտներին հանձնելը: Այն պարտադրում է, որ բոլոր ուժային կառույցները, որոնք ներառված են ազգային անվտանգության ու պետության պաշտպանության համակարգում, պարտավոր են պահպանել օրինականության, ժողովրդավարության, չեզոքության, մարդու և քաղաքացու իրավունքների հարգանքի սկզբունքները, ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերը: Հիշյալ փաստաթուղթը ժողովրդավարական վերահսկողությունը զինվորականների ու ռազմականացված բոլոր տեսակի ծառայությունների նկատմամբ դիտարկում է որպես կայունության ու անվտանգության անփոխարին

¹⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / Ընդհ. խմբագ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Եր., Իրավունք, 2010, էջ 132:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 132:

²⁰ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2 նոյեմբերի 2021 թ. որոշումը Հանրապետության նախագահի դիմումի հիման վրա՝ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» օրենքի 40-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով. <https://www.arlis.am/hy/acts/157530/10.12.2025/>:

²¹ Տե՛ս նույն տեղում, կետ 4.1.:

նեյի տարր²²:

Քաղաքացիական հասարակության վերահսկողական գործառույթը ընդգծվում է նաև հայրենական դոկտրինալ աղբյուրներում:

Քաղաքացիական հասարակությունը նյութական և հոգևոր շահերի, պահանջմունքների բավարարման համար ազատորեն և կամովին միավորված անհատների համակարգ է, որը հիմնվում է ինքնակառավարման սկզբունքի վրա և պաշտպանված է պետության ուղղակի միջամտությունից: Ինչպես իրավացիորեն նշում են իրավագետները, «Քաղաքացիական հասարակությունն անկախ է պետությունից և ունակ է ազդելու նրա կողմից իրականացվող քաղաքականության վրա: Ինչ վերաբերում է պետությանը, ապա այն քաղաքացիական հասարակության անհրաժեշտ, թեև ոչ հիմնական, խիստ յուրահատուկ սուբյեկտ է: Պետությունը քաղաքացիական հասարակության առնչությամբ կատարում է կարծես թե սպասարկող դեր՝ պայմաններ է ստեղծում և ապահովում դրա բնականոն գործունեության համար, այդ թվում՝ իրավունքի միջոցով: Այլ կերպ ասած՝ պետության և քաղաքացիական հասարակության միջև գոյություն ունի ուղղակի և հակադարձ կապ»²³:

Եզրակացություն

Հիմք ընդունելով կատարված հետազոտության արդյունքներն ու քննարկված գաղափարները՝ սույն հոդվածի շրջանակում կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքացիական հասարակության վերահսկողությունը պետության ապարատի նկատմամբ իրավական պետության կառուցման կարևոր նախապայման է: Այն ապահովում է հանրային արդյունավետ մասնակցությունը և նպաստում է ժողովրդավարական սկզբունքների պահպանմանը, ինչը, հատկապես կարևոր է Հայաստանի Հանրապետության համար: Քաղաքացիական հասարակությունը և դրա կողմից իրականացվող վերահսկողությունը, ձևավորման պահից սկսած, զարգանում են պետության և դրա այլ ինստիտուտների հետ համատեղ, քանի որ նրանց փոխգործակցությունը կարևոր պայման է պետական համակարգի կայունության և արդյունավետության համար: Այս համատեղ զարգացումը հիմք է դնում իշխանության բաժանման, սահմանադրական իրավունքի և ժողովրդավարական արժեքների գործնական իրականացմանը, ինչը հիմնական ուղենիշ է արդիական, կայուն և ժողովրդավարական պետության ձևավորման և ամրապնդման համար:

Ամփոփագիր: Սույն գիտական հոդվածում, հիմնվելով անվանի իրավագետների կարծիքների, միջազգային և ներպետական օրենսդրության ուսումնասիրության վրա, ներկայացված են քաղաքացիական հասարակության վերահսկողության գործառույթի սահմանադրաիրավական հիմունքները, դրանց իրացման առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, հոդվածում բացահայտվում են «վերահսկողություն», «հսկողություն», «մոնիտորինգ», «հանրային վերահսկողություն» հասկացությունների առանձնահատկությունները, ինչպես նաև վերահսկողության, որպես քաղաքացիական հասարակության կայուն գործիքակազմի դրսևորումները: Ավելին, գիտական հոդվածում հեղինակը մանրակրկիտ անդրադարձել է նաև քաղաքա-

²² Տե՛ս Кодекс поведения, касающийся военно-политических аспектов безопасности (прин.03.12.1994 г.).ОБСЕ. URL:<https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/f/41359.pdf/22.12.2025/>: Այս փաստաթուղթը մշակվել է ԵԱՀԿ-ի շրջանակներում 1992-1994 թթ.: Այն որպես խորհրդատվական ակտ հավանության է արժանացել 52 պետությունների կողմից ԵԱՀԿ-ի բուդապեշտյան խորհրդակցությունում 1994 թ. դեկտեմբերին, իսկ 1995 թ. հունվարի 1-ից ձեռք է բերել քաղաքականապես պարտադրող փաստաթղթի նշանակություն:

²³ Տե՛ս Պետության և իրավունքի տեսություն. Ուսում. ձեռնարկ / Հեղ. խումբ: Գիտ. խմբ.՝ Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան, 4 -րդ լրամ. հրատ. Եր., «Լուսաբաց հրատարակչատուն», 2023, էջ 150:

ցիական վերահսկողության տեսակներին, դրանց յուրահատկություններին: Ընդ որում, դիտարկելով քաղաքացիական վերահսկողության տեսակների էությունը, հեղինակն ընդգծում է քաղաքացիական հասարակության մեկ այլ հիմնական բնութագրիչն՝ առ այն, որ պետությունն առաջնորդվում է հասարակության սահմանադրական իրավագիտակցությամբ, որի հիմքն իրավունքի գերակայության երաշխավորումն է և իրավունքով իշխանության սահմանափակումը:

Գիտական հոդվածում հեղինակը նաև անդրադառնում է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքի դրսևորման առանձնահատկություններին: Հեղինակը հիմնավորում է, որ զինված ուժերը կարիք ունեն քաղաքացիական վերահսկողության, քանի որ այն որպես զենք կարող է օգտագործվել իշխանությունը նվաճելու կամ քաղաքական ուժերին օժանդակելու նպատակով: Մինևսյն ժամանակ, զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողությունը ենթադրում է քաղաքացիների մասնակցությունը զինված ուժերի կառավարմանը:

Annotation. This scientific article, based on the opinions of well-known jurists, the study of international and domestic legislation, presents the constitutional and legal foundations of the function of civil society control, the features of their implementation. In particular, the article reveals the features of the concepts of “control”, “supervision”, “monitoring”, “public control”, as well as the manifestations of control as a stable toolkit of civil society. Moreover, in the scientific article, the author also thoroughly addressed the types of civil control, their specificities. At the same time, considering the essence of the types of civil control, the author emphasizes another main characteristic of civil society - that the state is guided by the constitutional legal consciousness of society, the basis of which is the guarantee of the supremacy of law and the limitation of power by law.

In the scientific article, the author also touches on the specifics of the manifestation of the principle of civilian control over the armed forces. The author argues that the armed forces need civilian control, since they can be used as a weapon to seize power or to support political forces. At the same time, civilian control over the armed forces implies the participation of citizens in the management of the armed forces.

Аннотация. В данной научной статье на основе анализа позиций ведущих юристов, а также международного и национального законодательства рассматриваются конституционно-правовые основы функционирования контроля гражданского общества и специфика его осуществления.

В частности, раскрывается содержание понятий «контроль», «надзор», «мониторинг», «общественный контроль», а также формы проявления контроля как устойчивого инструментария гражданского общества. Особое внимание уделяется видам гражданского контроля и их характерным особенностям. Анализируя сущность данных форм контроля, авторы подчеркивают одну из ключевых характеристик гражданского общества: деятельность государства должна соотноситься с конституционно-правовым сознанием общества, основанным на гарантии верховенства права и ограничении государственной власти законом.

Кроме того, в статье рассматривается специфика реализации принципа гражданского контроля над вооруженными силами. Обосновывается тезис о необходимости такого контроля, поскольку вооружённые силы могут быть использованы как инструмент захвата власти либо поддержки отдельных политических сил. Вместе с тем гражданский контроль над вооруженными силами предполагает участие гражданского общества в процессах их управления и подотчетности.

Բանալի բառեր - վերահսկողություն, հսկողություն, մոնիտորինգ, քաղաքացիական հասարակություն, հանրային վերահսկողության, ժողովրդավարություն, իրավական պետություն, իրավունք, զինված ուժեր:

Keywords: control, supervision, monitoring, civil society, public oversight, democracy, rule of law, law, armed forces.

Ключевые слова: контроль, надзор, мониторинг, гражданское общество, общественный контроль, демократия, правовое государство, право, вооружённые силы.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (ընդ.՝ 05.07.1995 թ., փոփոխ. 27.11.2005 թ., 06.12.2015 թ.) <https://www.president.am/hy/constitution/10.10.2025/>:
2. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2 նոյեմբերի 2021թ. որոշումը Հանրապետության նախագահի դիմումի հիման վրա՝ «Հինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» օրենքի 40-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով. <https://www.arlis.am/hy/acts/157530/10.12.2025/>:
3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհ. խմբագ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. Եր., Իրավունք, 2010, 1086 էջ:
4. Պետության և իրավունքի տեսություն, Ուսումնական ձեռնարկ / հեղ. խումբ, գիտ. խմբ.՝ Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան, 4-րդ լրամշակված հրատ., -Եր., «Լուսաբաց հրատարակչատուն», 2023:
5. Акмалова А.А. Капицына Д.В., Мониторинг как вид правового контроля в системе государственного и муниципального управления // *Ars Administrandi. Искусство управления*, 2012, № 2, с. 13-26.
6. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М., Административное право Российской Федерации, М., Изд. Зерцало, 1998. 671 с.
7. Гончаров В.В., О соотношении общественного контроля с иными формами контроля власти (конституционно-правовой анализ) // *Юридические исследования*. 2018, №9, с. 20-29.
8. Гриб В.В., Общественная палата Российской Федерации как орган общественного контроля // *Юридический мир*. 2010, № 3, с. 32-39.
9. Гришина Т.А., Общественный контроль как форма реализации прав и свобод человека и гражданина на примере работы общественной палаты Истринского муниципального района Московской области // *Научный альманах*. 2016, № 2-3 (16), с. 256-289.
10. Калачиков И.С., Степанова А.А., Сущность общественного контроля за деятельностью органов государственной власти// «Научный аспект №2-2019» Гуманитарные науки, URL: <https://na-journal.ru/2-2019-gumanitarnye-nauki/1743-sushchnost-obshchestvennogo-kontrolya-za-deyatelnostyu-organov-gosudarstvennoi-vlasti/22.10.2025/>:
11. Кодекс поведения, касающийся военно-политических аспектов безопасности (прин. 03.12.1994г.). ОБСЕ, URL:<https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/f/41359.pdf/22.12.2025/>:
12. Коломытцева О. Н., Контроль общества над государством. Дисс... канд. юр. наук: Нижний Новгород, 2007. 244 с.
13. Кривец А.П., К вопросу о гражданском контроле в современной России как механизме взаимодействия власти и общества // *Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика*. 2010. Вып. 16, № 19 (90), с. 216-223:
14. Ленин В.И., Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – Москва: Изд-во полит. лит., 1969, – Т. 33, – 434.
15. Лисовский С.Ф., Ефстафьев В.А., Избирательные технологии: история, теория, практика. М, Изд. Рос.-амер. ун-т, 2000, 320 с.
16. Мануйлов А.Е., Контроль гражданского общества за государственным аппаратом: теоретико-правовое исследование. Дисс... док.юрид. наук. Екатеринбург, 2018, 221 с.
17. Новая философская энциклопедия: в 4 тт. / Под ред. В.С. Степина. 2-е изд., испр. и доп. М., Мысль, 2010, Т. 2, 634 с.
18. Румянцева В.Г., Общественный контроль за деятельностью государства: к теории вопроса // *История государства и права*. 2009, № 11, с. 42-45.
19. Старосьцяк Е., Элементы науки управления / Под ред. Ц.А. Ямпольской, пер. А.Х. Махненко. М.,

Изд. Прогресс, 1965, 423 с.

20. Студеникина М.С., Государственный контроль в сфере управления. Проблемы надведомственного контроля. М., Изд. Юрид. лит., 1974, 160 с.

21. Тихомиров Ю.А. Закон – основа стратегии // Президентский контроль. 2002,. № 8, с. 3-10:

22. Control // Cambridge Dictionary. URL:<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/controls/10.1202025/>:

Քոչարյան Տ. - ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի պետի՝ կրթության և գիտության գծով տեղակալ-ԱՌՀԻ-ի պետ, գնդապետ, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, ի.գ.թ., էլիասցե՝ ttqocharyan@yahoo.com:

Շահումյան Ա. - Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի գիտակրթական միջազգային կենտրոնի ընդհանուր բաժնի գլխավոր մասնագետ, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ, էլիասցե՝ shahumyan.anahit@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 14.01.2026 թ., տրվել է գրախոսության 14.01.2026 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Հ. Ծատուրյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 08.04.2026 թ.: